

which in Russian are expressed as word-combinations. Sometimes the Ukrainian borrowings were initiated by their great expressiveness in comparison with Russian equivalents.

The majority of lexical borrowings from the Ukrainian language into the Russian dialects of Odessa region are clarified by the genetic relationship of two East Slavonic nations, their old tradition of cultural communication and intensive development of the Russian-and-Ukrainian bilingualism.

The influence of the closely-related language on the vocabulary of the Russian island dialects of Odessa region has many angles. It includes the following aspects: the Ukrainian language helps to preserve the south Russian lexicon common to the Ukrainian one; to penetrate many Ukrainian literary and dialect words of nominative and expressive fund into the active vocabulary of the Russian island dialects; to change semantic meanings of some southern Russian words; to generate a considerable layer of doublet and synonymous rows in the Russian island dialects.

The Russian island dialects of Odessa region are phenomena of linguistic, ethnographical and cultural relations. They are most interesting for linguists, historians, ethnographers, specialists in culture and folklore.

Key words: Russian island dialects, interlingual contact, lexical borrowing.

УДК 81'42

Н. В. Вдовиченко,

старший викладач кафедри прикладної лінгвістики
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова,
Французький бульвар, 24 / 26, м. Одеса, 65058, Україна,
тел.: (048)68-05-62,
vdovichenkonata@mail.ru

УНІВЕРСАЛЬНІ ОЗНАКИ КОНЦЕПТУ СОРОМ У НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ

Стаття присвячена характеристиці універсальних ознак морально-етичного концепту СОРОМ, виявлених на матеріалі етико-філософських текстів. Показано, що в ході модернізації суспільства відбувається трансформація концептуального наповнення сорому, зумовлена зміною соціально-економічних зв'язків і мислення людини. Встановлено зв'язок СОРОМУ з концептами СТРАХ, СУМ, ГНІВ, ЧЕСТЬ, ЖАЛІСТЬ, СОВІСТЬ.

Ключові слова: морально-етичний концепт СОРОМ, універсальні ознаки, науковий дискурс, етика, філософія.

Концепт СОРОМ належить до універсальних морально-етичних концептів. Його зміст формується поняттєвою, образною та ціннісною складовою, які відображають як базові, прототипічні смисли концепту, так і ті культурно специфічні уявлення, на яких ґрунтується складна система внутрішнього життя індивіда та його відносин із соціумом. З цим пов'язана підвищена увага вітчизняних і зарубіжних лінгвістів до концепту СОРОМ (Ю. Д. Апресян, Н. Д. Арутюнова, Є. О. Дженкова, В. І. Кононенко, С. О. Малахова, І. Г. Колієва, С. Ристич) з того моменту, як стало відомо, що „мова невіддільна від пізнання” [12, с. 35].

Актуальність нашої розвідки зумовлена її антропоцентричною спрямованістю та значущістю морально-етичних цінностей для української етнолінгвокультури. У рамках цієї статті ми звернемося до текстів наукового дискурсу з **метою** виявлення універсальних ознак концепту СОРОМ. Сукупність універсальних ознак зазначеного концепту є своєрідним нейтральним фоном, в порівнянні з яким виявляються національно марковані концептуальні ознаки. **Об'єктом** нашого дослідження є науковий дискурс, у якому вербалізується *сором*, **предметом** – особливості лінгвогносеологічної сутності зазначеного концепту в науковій сфері свідомості на різних етапах духовної історії людства.

Поняття *сорому* в роботах античних філософів розглядається як чеснота (Демокрит, Платон) або емоція, пов'язана з чеснотою (Арістотель). Оскільки обізнана людина робить добрі вчинки, Арістотель наводить детальний список вчинків, яких людина має уникати, щоб потім не було за них соромно. Він розглядає сором як тілесне явище, що супроводжується почервонінням обличчя перед „страхом поганой слави”. Відповідно до цього сором є прийнятним для молодшої людини і зовсім неприйнятним для дорослої, оскільки доросла людина не повинна здійснювати вчинків, яких буде соромитися [1, с. 143]. Таким чином, сором у Древній Греції виступав своєрідним автоматичним контрольним механізмом добродійної поведінки, тому античну культуру часто називають терміном „сором-культура” [13, с. 545]. Якщо говорити про сором у частині середньовічних етичних концепцій, зорієнтованих на християнство, то це почуття зводиться до принизливого стану через усвідомлення людиною власної недосконалості й неповноцінності. Такий зміст концепту СОРОМ визначається концептом БОГ, який для схоластів середньовіччя (Августин Блаженний, Фома Аквінський) символізував абсолютне верховенство над небом і

землею. Згідно з біблійськими уявленнями стан сорому виникає насамперед щодо інших людей, а щодо Бога він супроводжується страхом.

Про зв'язок сорому й страху йдеться у працях Ю. М. Лотмана, який вважає *сором* психологічною рисою інтелігентної людини, створеною культурою: „Для людей з інтелігентною психологією регулятивною властивістю є *сором*, а для людей безсоромних регулятивною властивістю є страх: я не роблю, тому що боюсь” [8, с. 499]. Сором і страх належать до етичної сфери заборони. Але страх – це зовнішня заборона, а сором – добровільна. Враховуючи це, автор запропонував типологічну класифікацію культур, що ґрунтується на культурі сорому і страху [7], які багато в чому залежать від соціально-історичних умов. За відсутності правових основ держави, судового свавілля та зневаги правами людини страх стає нормою життя, що, у свою чергу, викликає атрофію почуття сорому. У такому випадку страх і сором сприймаються як феномени, що взаємовиключають один одного.

Визначальна ознака сорому, яка формує ядерну частину відповідного концепту і детермінує інші концептуальні ознаки, пов'язана з когнітивною оцінкою суб'єктом власного стану, яку філософи описують через поняття „невдоволення собою” або „гнів на себе”: „Сором є незадоволення, супроводжуване ідеєю якої-небудь нашої дії, яку інші, на наш погляд, засуджують” [11, с. 132], „Сором є зародковий, але різко виражений гнів людини на саму себе” [4, с. 121]. Прототипічно той, хто невдоволений собою, відчуває сум, біль, тугу, які важко переживаються. Ці ознаки, пов'язані зі станом незадоволення, знаходять своє вираження в семантиці сорому. Б. де Мандевіль дає детальний психологічний опис цього людського почуття: „Коли людину охоплює сором, вона спостерігає, що падає духом; серце здається холодним і стиснутим, і кров тече від нього на периферію тіла; обличчя горить, шия і частина грудей теж палає; голова опущена донизу, а очі крізь туман ніяковості дивляться тільки в землю; ніякі образи не можуть її зачепити; вона втомилася від самого свого існування і дуже бажає зробитися невидимою” [10, с. 84–85]. Ідея зв'язку СОРОМУ і СУМУ постулюється в етичних концепціях Р. Декарта, Т. Гоббса, Б. Спінози [6, с. 569; 5, с. 44; 11, с. 132]. Вона ґрунтується на любові людини до самої себе і є виявленням якогось власного недоліку, що принижує її в очах інших.

Мислителі XVII ст. не розглядають сором як чесноту, основне його призначення в тому, що він через страх веде людину до чесноти [6,

с. 569], а в оцінці сорому їх погляди збігаються з аристотелівськими: „У молодих людях ця пристрасть схвалюється і є ознакою любові і доброї репутації. У людях похилого віку вона є ознакою того самого, але оскільки прийшла занадто пізно, то не схвалюється” [5, с. 44]. Добра репутація є ознакою концепту ЧЕСТЬ, у якому відображена диференційна оцінка людей за соціальним статусом та моральними заслугами. Сором виступає своєрідною межею між честю і безчестям, переступити яку означає наклепати на себе ганьбу. Відповідно почуття честі постає як позитивне сприйняття тих цінностей, охоронцем яких виступає сором. В етико-філософських працях розрізняють *сором за самого себе*, що виражає усвідомлення людиною своєї невідповідності загальноприйнятим у суспільстві нормам, і *сором за дії інших*, якщо людина вважає себе причетною до тієї самої групи, що й той, хто здійснив поганий вчинок: „Ми часто відчуваємо сором і червоніємо за інших” [10, с. 82]. Сором за інших передбачає, що людина бачить інших гіршими за себе і не хоче, щоб її з ними асоціювали. У нашому глобалізованому світі почуття сорому допомагає визначитися з громадянством: коли тобі соромно за країну, значить, мова йде про Батьківщину. Сором є основоположним фактором, що відрізняє людину від тварини. Ця ознака є ключовою в морально-ціннісному змісті концепту СОРОМ у працях В. С. Соловйова. Згідно з християнським світорозумінням філософа, сором, пов’язаний з жалістю і страхом Божим, є однією з найважливіших детермінант людського блага. В. А. Малахов зазначає, що „у сфері жалості, тобто відношень людини до своїх ближніх, сором постає як совість (яку В. С. Соловйов і визначає як „соціальний сором”); благоговінню ж перед вищим, відповідає „релігійний сором”, або „страх Божий” [9, с. 246]. Таким чином, у площині людських взаємовідносин аналогом сорому виступає совість, а у відношенні до того, що людина ставить вище за себе, – страх.

Поняття сорому знайшло психоаналітичне тлумачення в теорії З. Фрейда про витіснені потяги. Ми соромимося того, що є предметом табу, спрямованого проти найсильніших потягів людини. Психоаналітик стверджує, що постійний конфлікт між заборонаю і потягом, який перейшов у позасвідоме, може бути джерелом комплексів та психосоматичних розладів людини [14, с. 56]. Тому особистість не повинна соромитися страху, брехні, задрощів тощо, бо всі вони є цілком природними. Звідси й висновок, що сором не тільки допомагає особистості зрозуміти себе, але і є шкідливим явищем для неї,

бо обмежує її внутрішню свободу і тому має бути подоланий. Сором виступає механізмом контролю над злочинністю, ефективним способом неформальної соціальної підтримки кримінального права. За словами Дж. Брейтуейта, „сором – це шлях до законслухняності, яка є наслідком вільного вибору, у той час як репресивний соціальний контроль – це шлях до законслухняності примусової” [2, с. 17]. Дослідник висуває теоретичну концепцію, згідно з якою дієвість навіювання почуття сорому особі, яка здійснила правопорушення, буде максимальною у тому випадку, якщо процес навіювання здійснюватиметься таким чином, щоб це почуття не відчувувало порушника від законслухняних громадян, а возз’єднувало з ними. Відповідно до цього Дж. Брейтуейт виділяє два різновиди сорому: клеймувальний і возз’єднувальний.

Позиція Дж. Брейтуейта є близькою до ідей німецького соціолога Н. Еліаса, який посилення ролі сорому і контролю над агресивними імпульсами пов’язує із взаємозалежністю людей один від одного в процесі цивілізації. Н. Еліас переконаний, що зростання професійного розподілу праці й інтенсивний розвиток товарно-грошових відносин „демократизує сором”. Людина опиняється в центрі уваги і суспільного контролю, що обумовлює зростання її здатності до самоконтролю, тоді як на рицарсько-придворній і на абсолютистсько-придворній фазі розвитку мають значення тільки ті взаємовідносини, які пов’язують людей з рівними собі за соціальним статусом. „Є люди, перед якими ми соромимося, і є ті, перед ким ми не відчуваємо сорому” [15 (I), с. 207]. Соціальна функція почуття сорому регулюється і моделюється дворами відповідно до ієрархічної організації суспільства. Цю точку зору не поділяє німецький етнолог і антрополог Г. П. Дюрр [16]. Теорію прогресуючої цивілізації він називає „міфом”, тому що сучасне суспільство характеризується такою кількістю взаємозв’язків, як ні одне попереднє, однак результатом цього стало зниження порогу сорому.

Однак ми не станемо стверджувати, що в ході модернізації суспільства сором втрачає свою силу. На наш погляд, відбувається трансформація концептуального наповнення сорому, зумовлена діяльнісним ставленням людини до світу. Дж. Брейтуейт у праці „Сором і сучасність” (2006 р.) наводить низку прикладів на підтвердження цього: „Керівники промислових підприємств в наш час більш вразливі для навіювання сорому за злочини проти довкілля, ніж це було 25 років

тому, до розквіту екологічного руху” [3, с. 19]. Для ідеології експлуататорства й патріархату характерною є практика застосування фізичної сили щодо дочок і дружин з боку чоловіків. Ця проблема існує й нині, але що можна стверджувати однозначно – „ці випадки тепер пов’язуються з більшим соромом. У 1992 році в англійському місті уже не поставлять ганебний стілець для покарання сварливих жінок. В кінці ХХ ст. це було б ганебно, жорстокі чоловіки дисциплінують своїх дружин таємно, приховуючись від осудливого погляду інших” [3, с. 20].

Простеживши еволюцію сорому від античності до наших днів, ми можемо зробити висновок про його узагальнений семантичний прототип, у якому знайшли відображення такі універсальні ознаки: інструмент добродійної поведінки; чеснота або емоція, пов’язана з чеснотою; своєрідний код, який виокремлює людину з-поміж іншої природи і відкриває її істинну сутність; механізм контролю над злочинністю; залежність від соціально-економічного розвитку суспільства та його ієрархічної організації; негативне ставлення до самого себе, зумовлене усвідомленням власної недосконалості або ситуацією власного приниження; антиномічність змісту, в основі якої лежить, з одного боку, оцінка сорому як негативної емоції, яку слід викорінювати, а з другого – як позитивної якості духовної особистості; ознаки, які відображають зв’язок зі страхом, гнівом, сумом, жалістю, совістю й честю. Пропонована стаття репрезентує фрагмент дисертаційного дослідження „Вербалізація універсальних морально-етичних концептів в українській мовній картині світу”. У наступних публікаціях ми маємо намір проаналізувати особливості лінгвальної репрезентації концепту СОРОМ на матеріалі української прози.

Список використаної літератури

1. Аристотель. Сочинения : В 4 т. / Аристотель; [перевод с древнегреч.; под. общ. ред. А. И. Доватура]. – Т. 4 : Никомахова этика. – М. : Мысль, 1983. – С. 53–295.
2. Брейтуэйт Д. Преступление, стыд и воссоединение [пер. Н. Д. Харикова]. – 2-е изд. – М. : МОО Центр „Судебно-правовая реформа”, 2002. – 310 с. [Электронный ресурс] / Д. Брейтуэйт. – Режим доступа: http://www.doinhmao.ru/netcat_files/FileБрейтуэйт%20Преступление%20стыд%20и%20воссоединение.pdf
3. Брейтуэйт Д. Стыд и современность // Вопросы ювенальной юстиции. – М. : Юрист. – 2006. – № 1. – С. 16–19.

4. Гегель Г. В. Ф. Энциклопедия философских наук : В 3 т. / Г. В. Ф. Гегель ; АН СССР, Ин-т философии. – Т. 3. Философия духа ; [пер. Б. А. Фохта; отв. ред. Е. П. Ситковский]. – М. : Мысль, 1977. – 471 с.
5. Гоббс Т. Соч. : В 2 т. / Т. Гоббс; АН СССР, Ин-т философии. – Т. 2: Левиафан, или Материя, форма и власть государства церковного и гражданского / [пер. с англ. А. Гутермана]. – М. : Мысль, 1991. – 532 с.
6. Декарт Р. Соч. : В 2 т. / Р. Декарт; АН СССР, Ин-т философии. – Т. 1: Страсти души / [пер. с фр. А. К. Сынопалова]. – М. : Мысль, 1989. – С. 481–573.
7. Лотман Ю. М. О семиотике понятий „стыд” и „страх” в механизме культуры / Ю. М. Лотман // Семиосфера. – СПб. : Искусство – СПб, 2000. – С. 664–666.
8. Лотман Ю. М. Культура и интеллигентность / Ю. М. Лотман // Воспитание души. – СПб. : Искусство-СПБ, 2005. – 624 с.
9. Малахов В. А. Этика: Курс лекций: навч. посібник / В. А. Малахов. – К. : Либідь, 2001. – 384 с.
10. МанDEVИЛЛЬ Б. Басня о пчелах, или Пороки частных лиц – блага для общества / Б. МанDEVИЛЛЬ; [Общ. ред. и вступ. ст. Б. В. Мееровского; пер. с англ. Е. С. Лагутина]. – М. : Мысль, 1974. – 376 с.
11. Спиноза Б. Избранные произведения: В 2 т. / Б. Спиноза. – Т. 1: Этика; [пер. с лат. Н. А. Иванцова]. – М.: Политиздат, 1957. – С. 359–619.
12. Степанов Ю. С. Альтернативный мир, дискурс, факт и принцип причинности / Ю. С. Степанов // Язык и наука конца XX века: Сб. статей. – М. : РГГУ. – 1995. – С. 35–73.
13. Философский словарь / [под ред. И. Т. Фролова. – 7-е изд., перераб. и доп.] – М. : Республика, 2001. – 719 с.
14. Фрейд З. Тотем и табу / З. Фрейд ; [пер. с нем. М. В. Вульфа]. – СПб. : „Азбука – Класика”, 2005. – 256 с.
15. Элиас Н. О процессе цивилизации. Социогенетические и психогенетические исследования: В 2 т. / Н. Элиас ; [пер. с нем. А. М. Руткевича]. – М.; СПб. : Университетская книга, 2001.
16. Duerr H. P. Der Mythos vom Zivilisationsprozess: 4 Aufl. / H. P. Duerr. – Bd. 1. Nachtheit und Scham. – Frankfurt a. M. : Suhrkamp, 1992. – 515 s.

Н. В. Вдовиченко

УНИВЕРСАЛЬНЫЕ ПРИЗНАКИ КОНЦЕПТА СТЫД В НАУЧНОМ ДИСКУРСЕ

Статья посвящена характеристике универсальных признаков морально-этического концепта СТЫД, выявленных на материале этико-философских текстов. Показано, что в ходе модернизации общества происходит трансформация концептуального наполнения стыда, обусловленная измене-

нием социально-экономических связей и мышления человека. Установлена связь СТЫДА с концептами СТРАХ, ТОСКА, ГНЕВ, ЧЕСТЬ, ЖАЛОСТЬ, СОВЕСТЬ.

Ключевые слова: морально-этический концепт СТЫД, универсальные признаки, научный дискурс, этика, философия.

N. V. Vdovichenko,

Assistant Professor of Applied Linguistics Department

Odesa I. I. Mechnikov National University,

24 / 26, Frantsuzky Blvd., Odesa, 65058, Ukraine,

tel.: (048)68-05-62

vdovichenkonata@mail.ru

UNIVERSAL SIGNS OF THE CONCEPT OF SHAME IN SCIENTIFIC DISCOURSE

Summary

This article focuses on characterising universal signs of moral and ethical concept of shame, identified in ethical and philosophical texts. We identified the following cognitive symptoms of this concept: the virtue or emotion associated with virtue; instrument of virtuous conduct; a spontaneous and uncontrollable emotion of will; antinomy of shame (the spiritual dignity of the person and the negative emotions that should be eliminated); the hallmark of human rights; guard of honor; mechanism of crime control, etc. We found out that in the course of society modernization the transformation of the conceptual content of shame, as well as connection between the concepts of SHAME, FEAR, ANGER, HONOR, PITY, CONSCIENCE can be traced.

Key words: ethical concept of SHAME, universal signs, scientific discourse, ethics, philosophy.

УДК 811.162.1.1'373.22:626/627

О. А. Войцева,

доктор філологічних наук, професор,

завідувач кафедри загального та слов'янського мовознавства

Одеського національного університету імені І. І. Мечникова,

Французький бульвар, 24 / 26, м. Одеса, 65058, Україна,

тел.: (048)776-04-42,

movoznavstvo98@gmail.com